

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.1

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ І БОРОТЬБИ З БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

THE ACTIVITIES OF SOVIET YOUTH ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF COUNTERACTION AND COMBATING HOMELESSNESS: THE HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Андрухів О.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

У статті надана історична ретроспектива радянського законодавства, спрямованого на подолання і боротьбу з дитячою безпритульністю. Основна увага акцентується на діяльності молодіжних організацій, на які покладалася відповідальність за ідеологічне оформлення цілісної системи протидії дитячій безпритульності. Радянське законодавство у сфері протидії дитячій безпритульності розглядається з погляду дотримання прав дитини і гуманності.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, молодіжні організації, норми права, дитяча безпритульність, постанова, діти-сироти.

В статье представлена историческая ретроспектива советского законодательства, направленного на преодоление детской беспризорности. Основное внимание акцентируется на деятельности молодежных организаций, на которые возлагалась ответственность за идеологическое оформление целостной системы противодействия и борьбы с детской беспризорностью. Советское законодательство в сфере противодействия детской беспризорности рассматривается с точки зрения соблюдения прав ребенка и гуманности.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, молодежные организации, нормы права, детская беспризорность, постановление, дети-сироты.

The article provides a historical retrospective of Soviet legislation aimed at overcoming and combating child abandonment. The main focus is on the activities of youth organizations, which were responsible for the ideological design of an integrated system of counteraction and combating child abandonment. Soviet legislation in the field of combating child neglect is considered in terms of respect for the rights of the child and for humanity.

Key words: local self-government bodies, youth organizations, norms of law, children's homelessness, resolution, orphans.

Постановка проблеми. Радянське законодавство за своєю природою було тоталітарним і із чітким ідеологічним змістом. Права людини і громадянина, неповнолітніх і погонів, визнавалися суто формально, оскільки командно-адміністративна система нехтувала інтересами пересічних громадян. З метою пропагандистської діяльності та підтримки іміджу країни з високими соціальними стандартами особлива увага приділялася проблемі дитячої безпритульності. Наслідки Другої світової війни призвели не тільки до численних матеріальних втрат, а й залишили сотні тисяч неповнолітніх сиріт, які потребували захисту й опіки. Ідеологічна і виховна робота з молоддю була ефективним засобом впровадження радянських стереотипів у суспільну свідомість. Саме для цього створювалися молодіжні організації на зразок комсомолу, які, серед іншого, виконували й суспільно-важливу функцію – на них покладалася обов'язки щодо розшуку, патрунування неповнолітніх, допомоги дитячим будинкам та ін.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється потребою в розкритті правового змісту діяльності молодіжних організацій радянської доби, перших повоєнних років у сфері протидії дитячій безпритульності, а також аналізу соціального змісту радянського права.

Стан опрацювання. Проблему дитячої безпритульності та правові аспекти її регулювання досліджували такі українські й іноземні науковці, як: М. Авдієнко, І. Діптан, Є. Ільченко, Н. Касьянова, Л. Олянич, Р. Подкура, А. Ткаченко та ін. Проте вони вивчали міжвоєнний період, тоді як післявоєнні десятиліття залишилися поза увагою.

Метою статті є аналіз радянського законодавства, що регулювало повноваження та зобов'язання молодіжних організацій (комсомолу та ін.) у сфері протидії дитячій безпритульності.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших нормативних актів, що регулював боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, була постанова Ради народних комісарів (далі – РНК) Союзу

Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) і Центрального комітету (далі – ЦК) Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (далі – ВКП (б)) «Про ліквідацію дитячої безпритульності», ухвалена 31 травня 1935 р. [12, с. 194]. На її підставі почали діяти дитячі трудові колонії. Однак останні призначалися для осіб, які належали до групи ризику чи скоїли дрібні злочини. Потрібно було вирішити питання превентивних заходів для подолання дитячої безпритульності, а тому почали створювати дитячі будинки й організувати заходи з патрунування неповнолітніх. Із часом влаштування безпритульних до дитячих будинків, патронат, опіка, працевлаштування й усиновлення їх, за словами Н. Касьянкової, стали найпоширенішими видами боротьби з безпритульністю в радянський період [11, с. 70].

Першочерговим завданням у процесі боротьби з дитячою безпритульністю було виявлення таких дітей, це робили громадські інспектори із числа вчителів, пенсіонерів та інших активістів, а також працівники місцевих рад депутатів трудящих та представники районних відділів освіти, охорони здоров'я і соціального захисту. Безпосередньо за облік дітей-сиріт відповідали районні відділи народної освіти, в яких зберігалися списки цих дітей, а також списки дітей-сиріт, переданих на патрунування й опіку. Такі ж списки були і в сільських радах, а списки дітей-сиріт шкільного віку, переданих на патронат й опіку, – у директорів шкіл.

Водночас із виявленням і влаштуванням дітей-сиріт під контролем обласних західних областей із квітня 1946 р. велася робота з розшуку батьків та родичів дітей-сиріт. Ініціатором такої пошукової роботи стало Міністерство освіти Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР), яке на той час очолював відомий поет П. Тичина. Зокрема, за його підписом 19 квітня 1946 р. у відділі народної освіти було направлено розпорядження № 2157, в якому йшлося про розшук батьків дітей-сиріт. На виконання розпорядження при секторі дитячих будинків обласних відділів народної освіти один з інспекторів відповідав безпосередньо за розшук дітей за матеріалами, які надходили з інших областей та союзних республік по лінії Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) і міністерств освіти [3, арк. 47–48].

Робота з розшуку батьків дітей-сиріт і дітей, яких розшукували батьки з інших областей і республік СРСР, не лише мала велике морально-психологічне значення для дітей і батьків, оскільки дозволяло знову з'єднатися сім'ям, а й була свідченням того, що, незважаючи на важкі наслідки війни, багато людей співчували проблемам інших та прагнули прийти на допомогу. Наприклад, тільки Станіславським обласно протягом 1947 р. розшукано і передано батькам та близьким родичам 906 дітей, а із 68 запитів, що надійшли з інших республік, знайдено і передано батькам 18 дітей [3, арк. 47–48].

Вагому роль у протидії дитячій безпритульності відігравали молодіжні організації, які, зокрема, надавали значну матеріальну та шефську допомогу

в питанні облаштування нормальних житлово-побутових умов у дитячих будинках, дітям-сиротам, переданим на опіку, піклування, патронат, також допомагали комсомольські, профспілкові, жіночі й інші організації.

Особливо активними в цьому плані були комсомольські організації, значною мірою цьому сприяли вказівки партії. Крім участі в спільних з органами міліції рефдах, у підборі кадрів для роботи в дитячих будинках й інтернатах, вони, з ініціативи ЦК Всесоюзного ленінського союзу молоді (далі – ВЛКСМ), збирали кошти та речі для вихованців дитячих будинків й інтернатів [6, арк. 4–5].

На виконання вказівок ЦК ВЛКСМ та обкому партії обком комсомолу Станіславської області у звільнених районах області провів упродовж липня – серпня 1944 р. перевірку становища дітей-сиріт. На засіданні бюро, яке відбулося 25 серпня, зазначалося, що «діти-сироти в більшості перебувають на утриманні у своїх родичів, знайомих та опікунів», більшість з яких потребували матеріальної допомоги. Деякі діти-сироти перебували в сиротинцях, які утримували сестри-монахині греко-католицького та римо-католицького віросповідань. Однак, на думку членів бюро, з повернення мradянської влади, ці сиротинці варто було передати відділам народної освіти, укомплектувати їх педагогічними кадрами. В ухваленій бюро постанові запропоновано низку заходів з подолання дитячої безпритульності й бездоглядності. Зокрема, від секретарів міськкомів і райкомів Ленінської комуністичної спілки молоді (далі – ЛКСМУ) вимагалось до 10 вересня 1944 р. провести повний облік дітей-сиріт; підлітків, які потребували працевлаштування, а також дітей із сімей фронтовиків та багатодітних сімей, які потребували матеріальної допомоги.

Виявлених безпритульних і бездоглядних дітей наказувалося помістити через органи міліції в найближчі приймальники-розподільники Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС), дитячі будинки обласних відділів народної освіти й охорони здоров'я.

До 5 вересня 1944 р. райкоми і міськкоми комсомолу мали провести перевірку роботи дитячих будинків й обговорити на засіданнях міськрайвиконкомів заходи з їх облаштування та покращення роботи. Секретарі міськкомів і райкомів ЛКСМУ разом із відділами народної освіти мали підібрати керівні та педагогічні кадри для дитячих будинків замість сестер-монахинь, а також відібрати вихователів для дитячих приймальників-розподільників у Станіславі й Коломиї.

Райкоми і міськкоми ЛКСМУ мали допомагати органам міліції в облаштуванні дитячих кімнат міліції, а також проводити агітаційно-роз'яснювальну роботу на підприємствах, в установах, у сільських радах, на батьківських зборах у школах та під час квартирних обходів із питання патрунування дітей-сиріт.

Секретарям райкомів і міськкомів ЛКСМУ рекомендувалося організувати збирання коштів (шляхом переведення на рахунок фонду в обласному

держбанку), продуктів харчування, одягу та взуття серед населення для надання матеріальної допомоги дітям-сиротам. Для розподілу зібраних пожертв мали створити комісії в складі: завідувача відділом державного забезпечення райвиконкомів, секретаря РК ЛКСМУ, представника від народної освіти.

Широкомасштабний план заходів було запропоновано для низових комсомольських організацій у постанові ЦК ВЛКСМ «Про участь комсомольських організацій у покращенні роботи дитячих будинків» від 2 серпня 1945 р. У ній, зокрема, йшлося про започаткування шефства комсомольських організацій над дитячими будинками, надання допомоги в проведенні ремонту приміщень, благоустрою території й жилих кімнат, забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами та піонервожатими, а також паливом, меблями, навчальною літературою тощо [7, арк. 291–295].

Зокрема, 1945 р. ЦК ЛКСМ України зібрав фонд допомоги дітям-сиротам у сумі 16 914 024 крб., який поповнився коштами від комсомольських організацій на місцях, зібраних від організованих власними силами добродійних концертів, вечорів відпочинку й інших заходів на загальну суму 4 035 024 крб. Кожний обком комсомолу вніс свою лепту до фонду, а ЦК ЛКСМУ перерахував для дитячих будинків у західних областях УРСР 1 млн. крб. [13, арк. 32].

Зокрема, комсомольськими організаціями Станіславської області в листопаді – грудні 1945 р. виділено з обласного комсомольського фонду грошову допомогу 185 дітям-сиротам, по 100 крб. кожній дитині [2, арк. 40–43].

А з нагоди 27-ї річниці Жовтневої революції обком комсомолу Станіславської області закупив 5 400 «дитячих речей з американських подарунків» для всіх дітей-сиріт, виділивши для цього 16 463 крб. [8, арк. 59].

На виконання постанови ЦК ВЛКСМ на місцях створювалися комсомольські ремонтні бригади, якими восени 1945 р. із метою підготовки до зими проведено ремонт у 175 дитячих будинках, а також виготовлено і передано для дитячих будинків 2 074 ліжка, 305 столів, 1 029 стільців; зібрано й передано 8 917 штук посуду, 1 744 одіяла, 210 подушок, 398 простирадл, 2 872 комплекти одягу, 2 000 примірників художньої літератури [13, арк. 33].

Активність проявляли й жіночі ради. Так, за даними довідки завідувача відділом з роботи серед жінок Станіславського ОК КП (б)У Т. Омельчинка, у I півріччі 1945 р. жінки-активістки Вигодського району виявили 67 дітей-сиріт, з яких 5 направлено в дитячі будинки, а 62 – передано на всиновлення, більшість із них всиновили самі ж члени районної жіночої організації. Крім того, жінки-активістки встановили постійний контроль за умовами проживання й виховання усиновлених дітей у сім'ях, відвідування ними школи та станом навчання [4, арк. 45]. Загалом по області до кінця 1945 р. жіночими радами виявлено 6 640 дітей-сиріт, з яких 1 025 дітей поміщено в дитячі будинки, зокрема 300 – у спеціальні дитячі будинки для дітей, батьки яких загинули на фронті. Активістками жіночих рад особисто взято під

патронат 1 050 дітей, під опікуєнство – 3 463 дитини, усиновлено – 265 дітей [1, арк. 61].

Необхідно зазначити, що така ініціатива не виникла спонтанно, а далися взнаки традиції та досвід організації дитячих сиротинців і захистів, що діяли в Галичині у 20–30-х рр. за часів Польщі та в умовах нацистської окупації. Допомогу дітям-сиротам УРСР надавала й Міжнародна організація допомоги революціонерам (далі – МОДР). Зокрема, до кінця 1944 р. організація із власного фонду організувала харчування 1 000 дітей-сиріт у шкільних столових, а також оздоровила 700 дітей.

1945 р. МОДР збрала на допомогу жертвам фашизму 6 млн. крб. Спільно з відділами соціального забезпечення для дітей-сиріт військовослужбовців створено 23 столових, в яких харчувалося 5 000 дітей і було оздоровлено впродовж року 8 500 дітей-сиріт.

Організації МОДР шефствували над 42 дитячими будинками, надали їм допомоги на суму понад 600 тис. крб. Крім того, дітям-сиротам передано 32 тис. штук різних постільних речей на загальну суму понад 2 млн. крб. Для харчування МОДР передано понад 300 т овочів, зокрема 500 т картоплі, понад 10 т круп, муки, зерна та понад 20 тис. штук яєць та інших продуктів. Крім того, активістами МОДР усиновлено впродовж 1945 р. 98 дітей-сиріт [13, арк. 34–35].

Значну допомогу дітям-сиротам надано з пожертв, зібраних просвітянськими та профспілковими організаціями, а також Товариством Червоного Хреста. Зокрема, 1948 р. оздоровлено 1 682 дітей-сиріт і напівсиріт, з яких 634 дитини, батьки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Коштом органів соціального забезпечення оздоровлено 415 дітей, а решта – коштом профспілок, народної освіти, Червоного Хреста й інших організацій. На добровільні пожертви, зібрані названими організаціями, 1948 р. закуплено і передано дітям-сиротам і напівсиротам шкільного віку 497 пар взуття і понад 1 050 шт. верхнього одягу. Добре була поставлена шефська робота в Кутському, Калуському, Снятинському, Коломийському, Заболотівському, Отинійському районах, в яких місцеві організації на добровільні пожертви, а також зароблені під час суботників і недільників, концертів гроші закуповували й передавали дітям-сиротам взуття, одяг, продукти харчування або ж надавали матеріальну допомогу [9, арк. 20–22; 13, арк. 36].

В окремих районах з ініціативи батьківських комітетів шкіл та комсомольських організацій створювалися добродійні фонди для дітей-сиріт, які перебували під патронуванням, опікою чи були всиновлені. Наприклад, такий фонд створено в с. Рибне Кутського району в сумі 3 тис. крб., з якого дітям-сиротам шкільного віку придбано одяг та взуття, що дало їм змогу постійно відвідувати школу [5, арк. 50].

У с. Старі Кути цього ж району добродійний фонд становив 4 тис. крб., коштом фонду придбано 18 пар взуття, 50 м різних тканин, підручники, зошити і продукти харчування. Всього в Кутському районі громадські добродійні фонди налічували 16,5 тис. крб. [5, арк. 51].

Такі ж добродійні акції проводилися й в інших областях Західної України. Так, у спільній постанові Львівського облвиконкому та обкому КП(б)У «Про заходи щодо поліпшення роботи дитячих будинків і приймальника-розподільника Львівської області» від 23 січня 1948 р., зокрема, зазначалося, що «партійні, радянські і комсомольські організації за участі широкої громадськості провели значну роботу з улаштування дітей-сиріт, поліпшення матеріально-побутових умов вихованців дитячих будинків і приймальника-розподільника, з ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності» [10, арк. 71].

Висновки. Отже, у повоєнні роки в УРСР особлива увага приділялася вирішенню проблеми дитячої безпритульності. Допомога набула правового підґрунтя, окрім виховної і соціальної мети, мала ідеологічне спрямування. Особлива роль у боротьбі з дитячою безпритульністю відводилася молодіжним організаціям на зразок комсомолу, які не тільки

брали шефство над дитячими закладами, а й організували різноманітні культурні й освітні заходи серед безпритульних дітей для популяризації радянського світогляду. З одного боку, такий підхід нівелював права неповнолітніх, оскільки їм нав'язували певні догми, зокрема й правові. З іншого боку, до початку 1950-х рр. вдалося в кілька разів скоротити кількість безпритульних дітей, що були позбавлені опіки.

Окрім молодіжних організацій, посильну допомогу надавали також Товариство Червоного Хреста та низка інших міжнародних організацій країн соціалістичного табору.

Радянське законодавство у сфері протидії дитячій безпритульності, хоча і було недосконалим, а також не відзначалося високими соціальними стандартами і дотриманням прав людини, було ефективним із практичного погляду, особливо в процесі боротьби з дитячою безпритульністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 261. 179 арк.
2. Державний архів Івано-Франківської області, Ф. Р-40. Оп. 1. Спр. 33. 318 арк.
3. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 651. 123 арк.
4. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. П-1. Оп. 2. Спр. 339. 64 арк.
5. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 298. 70 арк.
6. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-40. Оп. 1. Спр. 9. 131 арк.
7. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-40. Оп. 1. Спр. 27. 368 арк.
8. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-40. Оп. 1. Спр. 31. 281 арк.
9. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-788. Оп. 1. Спр. 23. 74 арк.
10. Державний архів Львівської області. Ф. Р-221. Оп. 2. Спр. 1221. 499 арк.
11. Касьянова Н. Роль органів освіти у стабілізації рівня дитячої безпритульності у перші повоєнні роки (на прикладі Донбасу). Історичні записки: зб. наук. праць. Вип. 27. Ч. 2. Луганськ, 2010. С. 69–73.
12. Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» у контексті політики державного терору (1937–1939 рр.) З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. К.: Міжнародний благодійний фонд «Видавництво «Сфера»», 2008. № 28. С. 189–204.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 73. Спр. 332. 42 арк.